

ՀԱՇԱԿ ՈՍԿԵՂԷՆ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԳԻՏՆԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ԱՅԼՈՎԲՆ ՀԱՆԴԵՐՁ

ԸՆԴ ԻՆԱՄՈՎ,
ՈՒ ՄԱՏԱԹԻՐՈՅ ԳԱՐԵԳՈՅԵԱՆ ԵՒ ՍՈՒՐԳԵՆԻ

ՏԱՐԻ Բ.
ԹԻԻ Թ. ԵՒ Ժ. — I ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԵՒ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Ի Կ. ՊՈԼԻՏ
ԱՌ ՅՈՎԱԿԻՄՅԱՆ ԳԱՎԱՅԵԱՆ

1887

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

Պատմութիւն Հայ մատենագրութեան Ա. Մ. Գ.
Բնական պատմութիւն Հայոց Ա. Մ. Գ.

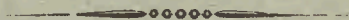
ԴԻՏՆԱԿԱՆ

Ճերացք Էս յառաջադիմութիւն բնախօսութեան Յ. Գ.

ԲԵՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

Բանք զՀայ լեզու Պ. Թ.
Օրհնութիւն Մովսիսի Յ. Գ.
Փարգմանութիւն լեզուի հատածոց Յ. Գ.
Առանձինն բանք Հայերէն լեզուի (Դ) Յ. Գ.

ՃԱՇԱԿ

ՌԱՍԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՄԱՏՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ԱՆՏԻ ՄԻՆԶԵԻ ՅԱՌԱՋԻՆ ԿԷՍ ԱՆԴՐ Ե. ԴԱՐՈՒ

« Անդ անկանէր ի չարաչար տանջանս , զի ամենայն ոսկերքն առհասարակ խորտակէին , և այն որ այն ինչ կամէր ի վերայ ալեաց ծովու սաստել վասն անօրէն հպարտութեանն , և զվերին լերանցն ներքին առնել , և զներքինն՝ վերին , զնա ինքն յերկիր հողեալ՝ չալակաւ շրջեցուցանէին : Յայտնապէս Աստուծոյ զօրութիւնն երեւէր , մինչեւ յաչաց անտի անօրինին եռանդն որդանց բղխեալ սորսորել , և առ կենդանութեամբ իւրով տխտին ցաւոց զանդամս նորա ի միմեանց յօշել , և ի նեխոյն հոտոյ զօրացն ամենայնի նեղել տագնապաւ : Եւ զնա որ յառաջն հպարտացեալ մտօք զաստեղս երկնից ամբողջել համարէր՝ այսր անդր շրջշրջել ոչ ոք կարէր վասն նեխոյն հոտոյ տագնապի : Յայնմ վայրի սկսաւ բեկանել ի հպարտ յամբարտաւան խստութենէ անտի , և ի միտս իւր իջանէր առ տանջանացն , զի և ինքն իսկ ոչ կարէր ժոյժ ունել ի նեխոյ հոտոյ անտի : Սկսաւ խօսել այսպէս . « Պարտ և պատշաճ է հնազանդ լինել Տեառն Աստուծոյ , և մի ի մարմինս մահկանացուս աստուածակերպ օրինակ բարձրանալ : Աղաչէր , ուխտս դնէր առ այն որ չէր նմա ողորմելոց : Փոխանակ զսուրբ քաղաքն հարթյաւտակ և անմարդի կացուցանելոյ՝ զայն մարդաշատ և ազատ ցուցանել (խոստանայր) . զՀերբայեցիսն որոց սպառնայր ոչ պատանաց և ոչ թաղելոյ արժանի առնել , այլ կանամբք և մանկըտուով ի հաւակերի դնել , զազանաբեկս առնել , զնոսա քաղաքակիցս իւր , հաւասարս Աթենացւոց գրով և մուրհակօք

կացուցանել . և զտաճարն սուրբ զոր յառաջ սպառնայր կապուտ կողոպուտ թողուլ՝ գեղեցիկ պատարագօք զարդարել , և զդարդ և զսպաս տաճարին որ յառաջ անտի տարեալ իցէ՝ բազմապատիկ անդրէն դարձուցանել , և զկարգս մտից պատարագաց յարքունուստ ընուլ , և ի վերայ այսր ամենայնի Հերբայեցի եւս լինել , և յամենայն մարդաշէն տեղիս հասանել պատմել զգորութիւն մեծութեանցն Աստուծոյ : Իբրեւ ոչինչ էր հնար ցաւոցն դադարել , զի հասեալ էր ի վերայ նորա պատուհասն ի Տեառնէ արդար դատաստանաւ , և ակն ինչ ոչ կալաւ այնուհետեւ ապրելոյ իւրոյ , հրովարտակս առնէր առ Երբայեցիսն մեծաւ խոնարհութեամբ օրինակաւս այսուիկ . ‘ Առ քաղցր Հերբայեցիս , առ ընկերս , եղբարս , քաղաքակիցս , ողջոյն յոյժ . Շնորհ յոյժ ունիմ վասն ձեր յԱստուծոյ , և ես ի տկարութեան իմում , յանհնարին հիւանդութեան , մեծաւ գթով յիշեցի զձեզ : Դարձեալ եմ ես ի կողմանց Պարսից , և անկայ ի հիւանդութիւն դժուարին , և այսպէս լաւ համարեցայ ի մտի իմում վասն օգտի հասարակաց և շինութեան : Եւ իմ ոչ եթէ յոյս ինչ հատեալ է վասն կենաց , այլ ակն ունիմ ապրել ի դժուարին հիւանդութենէ աստի : Բայ հայեցայ ես շուրջ զմեւք ի մերձաւորս արքայութեան մերոյ որ ընդ ակամբ հային ի մեզ , և յայտ արարի զորդի իմ զԱնտիոքոս ի տեղի իմ ի թագաւորութեան : Բազում անգամ իբրեւ չու արարեալ իմ գնայի ի վերին կողմանս , բազմաց ի ձէնջ յանձն արարեալ և ի ձեռն եղեալ երթայի : Արդ աղաչեմ զձեզ յիշել ձեզ զերախտիս բարեաց և զսէր և զօգուտ առ իւրաքանչիւր , և պահել ընդ իս զհաւանութիւն միաբանութեան և առ որդիդ իմ : , Եւ մարդախոշոն , անօրէն հայհոյիչն զայս օրինակ անկեալ կործանեալ սատակամահ լինէր , յօտար լերինս չարաչար տանջանօք զոր ընդ այլս անցոյց՝ կարճէր ի կենաց : »

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ՅՈՒԴԱՅ ԸՆԴ ԱՆՏԻՈՒԲԱՅ

« Խաղաց գնաց Յուդա ի միջնաբերդ ամրոցէ անտի , և եկն բանակեցաւ դէմ յանդիման բանակի արքային : Կանխեաց ընդ առաւօտն թագաւորն , և զզօրսն սիրեաց ճա-

կատեցոյց ի մարտ պատերազմի : Փող հարին , կազմեցին պատ-
րաստեցին զփիղան , ճաշակեցուցին յարիւն խաղողոյ , ի զմուռս
և ի դինիս : Եւ կարգեցան բաշխեցան ի գունդս գունդս ,
և կարգեցին առ փիղ փիղ հազար հազար այր սպառազէն ,
և պահապան ի գլուխ գնդիցն հինգ հազար հեծեալ , վա-
ռեալ նժոյգ ի ձեռն պաշտպան գնդիցն , զի ուր և կայցեն
գազանքն՝ կայցեն և նոքա , և ուր և գնայցեն՝ գնայցեն և
նոքա . և վանդակակապ մարտկոցս մեքենայիւք ի վերայ
փղացն կազմեցին , և զփղապանն ի վերայ գլխոյն նստուցին ,
և զայլ այրուծին յաջ և յահեակ թեւս գնդին կազմեցին :
Իբրեւ անտի արեգակն ծայրս արծակէր , առհասարակ ի զրա-
հաւոր պատենազէն պղնձապատ վահանացն նշոյլքն զլերամբքն
փայլատակէին , և ճառագայթք հատանէին իբրեւ ի փայլա-
տականց հրոյ : Եւ երկայնէր ճակատն , զեղոյր որ զբարձամբք
լերանցն , որ զձորովք և զխորովք և զդաշտիւք , և խաղային
յառաջ առհասարակ կարգեալք և կազմեալք . միաբան շար-
ժէին առհասարակ ամենեքին որ լսէին զձայն բարբառոյ բազմ-
ութեանն , զչաչիւն զինուց , զչառաչիւն զերիվարացն , զթըն-
դիւն զոտնաձայն վահանաւոր վառելոցն : Եկն եհաս օռուդա
իւրով գնդաւն , կարգեցաւ կազմեցաւ ճակատեցաւ սր-
տրաստեցաւ յարձակեցաւ ի դիմի հարաւ գնդի թագաւորին :
Յայնմ տեղւոյ յանդիման թագաւորին վեց հարիւր հեծեալ
սպառազէն դիաթաւալ կացուցանէր յանդիման թագաւորին :
Եղիազար Աւարան տեսանէր զմի ի գազանաց անտի վառեալ
զարդարեալ , ի գէն արքունի վառեալ և նշանս արձակեալ ,
համարեցաւ թէ արքայն իսկ ի նմին իցէ . յարձակեցաւ ի վե-
րայ գնդին յաջ յահեակ կոտորեաց , չոքաւ մինչեւ եհաս
ի փիղ անդր նշանաւոր , գէն վերացոյց , և եմուտ ի ներքոյ ,
եհար և անդէն կործանեաց , և էջ նստաւ փիղն ի վերայ և
զնա անդէն ճմլեաց : Նոքա իբրեւ տեսին զզօրութիւն զօ-
րաց թագաւորին , խոյս ետուն ի նոցանէ . սակայն յոր կողմ
և գային , ընդառաջ լինէին նոցա գունդքն արքունի , մինչև
եկին ի կողմանս Երուսաղեմի : »

Իւիք իւիք սմին նման է առ Բուզանդայ նկարագիր միոյ
ի պատերազմացն Արշակայ և զօրավարաց նորա Վասակայ և

Բագոսի ընդդէմ Շապհոյ : Աստ եւս , որպէս անդ , Բագոս , իբրեւ զՆշիդագարն Աւարան , տեսեալ զփիղ մի սպառազէն վառեալ արքունի նշանաւ , և համարեալ զթագաւորն ի նմին , մտանէր ընդ գազանաւն և տապալէր զնա , բայց և ինքն ճմլէր ընդ նովաւ :

« Ապա թագաւորն Արշակ զիւր զօրսն բաժանէր ընդ երիս . և տայր զմի գունդն Վասակայ սպարապետին , և զերկրորդ գունդն ի ձեռս Բագոսի եղբօր նորա , որ ի գործ արութեան քաջ էր անհնարին , բայց ի գործ իմաստութեան բախած էր . և զմեւս գունդն իսկ թագաւորն Արշակ առնոյր : Եւ տայր հրաման յառաջ խաղալ՝ պատրաստեալ առ դիպան պատահել զօրացն Պարսից : Գայր սպարապետն Վասակ , գտանէր զառաջին առաջն զօրացն Պարսից , զՀազարաւուխտն , զի հասեալ էր ի գաւառն Վանանդայ , ի տեղովն որ անուանեալ կոչէր Նրեւեալ , և բախէր ընդդէմ զօրացն Պարսից մարտիւ պատերազմաւ : Ի պարտութիւն մատնեցան զօրքն Պարսից , դարձան ի փախուստ , ցրուեցան սփռեցան : Հասանէր զօրավարն Վասակ , հարկանէր զամենայն զօրսն փախստէիցն Պարսից , և թափեցին աւար բազում և զփիղն : Ի նմին ամսեան հասանէր Բագոս հանդերձ զօրօք որ ընդ իւրեւ էին . գտանէր զառաջ երկրորդ զօրացն Պարսից , և զԱնդիկան զօրագլուխ նոցա , զի հասեալ մածեալ բանակէին ի վերայ ձկնատենիցն Առեստեաց : Ապա վաղ զգացին զօրքն Պարսից զհասանել Բագոսին և պատրաստեցան ի մարտ պատերազմի ընդդէմ զօրացն Հայոց : Հասանէր Բագոսն ամենայն գնդաւն . ընդդէմ յարձակէին ձակատուն Պարսից , անդէն հարկանէին սատակէին զբազումս ի զօրացն Պարսից , և գլխովին զԱնդիկան սպանանէին : Անդ դիպէր Բագոս գնդին փղացն , և տեսանէր զմի ի փղաց անտի մեծապէս զարդարեալ , և զարքունական նշանս ի վերայ արձակեալ : Համարեցաւ զթագաւորն ի փղին յայնմիկ . իջանէր յերկրէն , հանեալ զսուսերն իւր յարձակէր ի վերայ փղին . զէն վերացոյց , եմուտ ի ներքոյ փղին , հարկանէր զներտս փղին , և անդէն ընկենոյր զնա ի վերայ անձին իւրոյ , և սատակէին երկօքեան . զի ոչ ժամանէր ելանել ներքուստ ի փղէն : Ի նմին իսկ աւուր

հասանէր թագաւորն Արշակ հանդերձ զօրօքն որ ընդ իւրն .
 քստանէր զինքնին թագաւորն Շապուհ և զզօրս նորա զի
 հասեալ մածեալ բանակէին ի գաւառին Բասենոյ , ի տեղիսն
 որ անուանեալ Կոչի Պոխա : Ապա անկանէր գիշերի արքայն
 Արշակ ի վերայ բանակին Պարսից , և անդէն ընդ սուր հանէր
 զբազումս , բայց միաձի մաղապուր ճողովայէր թագաւորն Շա-
 պուհ , փախուցեալ անկանէր յաշխարհն Պարսից : Յայնմ ժա-
 մանակի յերեցունց գնդացն միմեանց դիպէին աւետաւորք
 յաղթութեանցն : Բաց ի Բագոսէ , զի մեռաւ ի միում ճակա-
 տուն , այլ ոք ի զօրավարացն Հայոց ոչ ծախէր . յԱստուծոյ
 եղեւ մեծ յաջողութիւն յաղթութեանն : Յետ այնորիկ ի կող-
 մանս Պարսից ասպատակէին , և հարկանէին մինչեւ ի կողմանս
 որ Կոչին Խարտիզան . և լցան գանձիւք բազմօք և զինու և
 զարդու և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ , և հա-
 րըստացան անցին ըստ չափ :

ՊԱՏԾՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԿԻՈՆԻ ՅԵԶՆԿԱՅ

« Մարկիոնս այս ի Պոնտացւոց աշխարհէ անտի եղեալ
 էր , որդի եպիսկոպոսի : Եւ ապականեալ զկոյս մի՝ զնաց
 փախստական վասն մերժելոյ զնա յեկեղեցւոյ՝ իւրոյ իսկ հօրն :
 Եւ երթեալ ի Հռոմ խնդրել ապաշխարութիւն յայնմ ժամա-
 նակին , և չհասեալ այնմ՝ դրգռեցաւ ընդդէմ հաւատոց : Եւ
 եդեալ երիս առաջս՝ ուսուցանէ զբարւոյ և զարդարոյ և զչա-
 րէ : Եւ զնոր կտակարանս օտարոտի համարի ի հնոյն , և
 յայնմանէ որ ի նմայն խօսէր : Զյարութիւն մարմնոյ արհա-
 մարհէ , և մկրտութիւն՝ ոչ մի միայն տայ , այլ և երիս յետ
 յանցանելոյ . և փոխանակ երախայից մեռելոց այլոց ստիպէ
 առնուլ կնիք : Եւ այնչափ յանդգնեալ՝ մինչեւ կանանց հրա-
 մայէ մկրտութիւն տալ , զոր ոչ ոք իշխեաց յայլոց աղանդոցն
 առնել . ոչ կնիք կրկին և երեքկին տալ , և ոչ զկանայս առ
 քահանայս ունել :

Նա և նմա իսկ ուստի՞ իցէ քահանայութիւնն , որոյ ա-
 պականեալ զկոյս՝ տարագիր եղեւ յեկեղեցւոյ յիւրմէ հօրէն ,
 մինչեւ ապաշխարութեան եւս հասանել ոչ եղեւ արժանի .
 զի ի սպառգամս հոգւոյն սրբոյ իշխեաց ձեռն արկանել , զկէսն

հատանել ընկենուլ իբրև զխոտան , և զկէսն՝ ընտրել առնուլ իբրեւ զպիտոյս : Եւ զայն ոչ գիտէ թէ՛ յորժամ ի մարմնոյ մատն մի կտրիցէ առնուցու , զամենայն մարմնոյն իսկ վկայէ սակաւ ինչ մասնն կտրեալ : Առաւել եւս յանդիմանէ զնա կատարիչն օրինաց որ ասէր՝ թէ՛ Ոչ եկի լուծանել զօրէնս : և զմարգարէս , այլ ընուլ զնոսա . և առաքեալն՝ որ ասէ , թէ՛ Քրիստոս է խաղաղութիւնն մեր որ արար զերկոսին ի մի » (Եղն. 296) :

ԽՕՍԲ Ի ՄԵՁ ԶՐՈՒԱՆԱՅ ԵՒ ՈՐԴԻՈՑ ՆՈՐԱ , ԱՐՀՄԵՆԻՆ
ԵՒ ՈՐՄՁԴԻ , ՅԵՁՆԿԱՅ

« Մինչեւ բնաւ էր ինչ , ասեն , ոչ երկինք , ոչ երկիր և ոչ այլ ինչ արարած որ յերկինս և որ յերկրի , Զրուանոմն անուն էր որ թարգմանի թախտ կամ փառք : Զհազարամ յաշտ արար զի թերեւս որդի մի լինիցի նմա որում առնուն Որմիզդ , որ զերկինս և զերկիր և զամենայն որ ի նոսա՝ առնիցէ . և յետ հազար ամի յաշտ առնելոյ՝ սկսաւ ածել զմտաւ , ասէ , ' Օգո՛ւտ ինչ իցէ յաշտս զոր առնեմ , և լինիցի՞ ինձ որդի Որմիզդ , եթէ ի զուր ինչ Զանայցեմ : Եւ մինչդեռ նա զայս խորհէր , Որմիզդ և Արհմն յղեցան յարգանդի մօր իւրեանց . Որմիզդն՝ յաշտն առնելոյ , և Արհմն՝ ի յերկուանալոյ անտի : Ապա իմացեալ Զրուանայ , ասէ . ' Երկու որդիք են յորովայնի անդ . որ ոք ի նոցանէ վաղ առ իս հասցէ , զնա թագաւոր արարից : Եւ ծանուցեալ Որմիզդի զխորհուրդս հօրն՝ յայտնեաց Արհմենին , ասէ . ' Զրուան հայր մեր խորհեցաւ թէ՛ (որ) ոք ի մէջ վաղ առ նա երթիցէ , զնա թագաւորեցուցէ : Եւ զայն լուեալ Արհմենին՝ ծախեաց զորովայնն , և ել եկաց առաջի հօրն : Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ՝ ոչ գիտաց եթէ՛ ո՞ր ոք իցէ , և հարցանէր եթէ՛ ' Ո՞վ ես դու : Եւ նա ասէ . ' Ես եմ որդին քո : Ասէ ցնա Զրուան . ' Իմ որդին անուշահոտ և լուսաւոր է , և դու խաւարին և ժանդահոտ ես : Եւ մինչդեռ նոքա զայս ընդ միմեանս խօսէին , ծնեալ Որմիզդի ի ժամու իւրում լուսաւոր և անուշահոտ , եկն եկաց առաջի Զրուանայ : Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ՝ գիտաց եթէ՛ Որմիզդ որդի նորա է վասն

որոյ գլխտն առնէր . և առեալ զբարսմունսն զոր ի ձեռին
իւրում ունէր , որովք գլխտն առնէր , ետ ցորմիզդ և ասէ .
‘ Յայժմ ես վասն քո յաշտ առնէի , յայսմհետէ դու վասն իմ
առնիցես : , Եւ ի տալ Զրուանայ զբարսմունսն ցորմիզդ և
օրհնել զնա , մատուցեալ Արհմենի առաջի Զրուանայ՝ ասէ
ցնա . ‘ Ո՛չ այնպէս ուխտեցեր թէ ո ոք յերկուց որդւոցն իմոց
յառաջ առ իս հասցէ , զնա թագաւոր արարից : , Եւ Զրուանն ,
առ ի չըրելոյ զուխտն , ասէ ցԱրհմնն . ‘ Ա՛յ սուտ և չարա-
գործ , տուեալ լիցի քեզ թագաւորութիւնն ինն հազար ամի ,
և զորմիզդ ի վերայ քո արքայ կացուցեալ . և յետ ինն հա-
զար ամի Որմիզդ թագաւորեսցէ , և զինչ կամրցի առնել՝
արասցէ : , Յայնժամ սկսան Որմիզդ և Արհմն առնել արա-
րածս , և ամենայն ինչ զոր Որմիզդն առնէր՝ բարի էր և ու-
ղիղ , և զոր ինչ Արհմն գործէր՝ չար էր և թեւր : »

(Մատուցի յառաջ)

Ա. Մ. Գ.

ՔՆՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Տիրանայ արձակ հրամանն կատարեցաւ նոյնպէս ի վերայ
Յուսիկն . ոչ խնամութիւն նորա , քանզի փեսայացեալ էր
Յուսիկ Տիրանայ , և ոչ կաթողիկոսութիւնն , որ առաջին
պատիւն էր զկնի թագաւորութեանն որպէս յետ այնորիկ
նոյնպէս յառաջ , եղեն բաւական աղատել զմանուկ հայրա-
պետն յարձակ հրամանէն Տիրանայ . Յուսիկ եղև բրածեծ
և մեռաւ . « Բրածեծ եղեալ ջախջախեալ քահանայապետն
Աստուծոյ երանելի մանուկն Յուսիկ , կիսամահ կոչկոծեալ
ընկեցեալ լինէր , զոր բարձեալ պաշտօնէիցն բերին ի գա-
ւառն Դարանաղեաց , ի գեւղն Թորդան . և անդ ոչինչ յետ
բազում աւուրց հանգեալ » (Բուզ. Գ. ԺԲ.) : Նախարարի
ուրուք ճոխի առանձին համարձակութիւնն միայն էր երբեմն
ազատիչ ի բռնութենէ թագաւորին : Այսպէս , ըստ Բուզան-
դայ (Գ. ԺԸ.) , Արտաաղդ և Վասակ Մամիկոնեանք դիպե-
լով առ Տիրանայ՝ կորդեցին բռնի զերկոսին տղայ մանկունս որ
մնացեալ էին ողջ ի կոտորածէ անտի Ռչտունեաց : « Յայնմ

ժամանակի դտանէին ի դայեակս մանկունս փախստեայս , զՏաճատ որդի Մեհնդակայ ոչտունույ , և մեւս եւս Շաւասպ որդի Վաչէի արծրունույ , տղայք ստնդիայք , զորս ածին առաջի թագաւորին : Իբրեւ տեսանէր (զնոսա Տիրան ,) տայր հրաման հանել փողոտել զմանկունսն , զի նոքա եւեթ ձեռք մնացեալ էին յազգացն : Եւ անդ դիպեալ Արտաւազդ և Վասակ , արք ի մամիկոնեան տոհմէն , որք էին զօրավարք ամենայն զօրացն Հայոց , յարուցեալք անկան ի վերայ մանկանցն տղայոց , մէն մի յանթի հարեալք՝ ի դուրս գնացին . զէն ի վեր առեալք , կռուոյ պատրաստէին ի վերայ այնց մանկանց մեռանել » (Բուզ. Գ. ԺԼ.) : Իբրեւ Արշակ յանդիմանեալ ի Խաչայ , ըստ Խորենացւոյն , հրամայեաց քարչել և քարկոծ առնել զնա , « Տայգերք դստեր նորա ի մեծ նախարարութեանցն , ի կորովի և ի քաջ ազգէն Ապահունեաց , սուսերս հանեալ կիսախողխող զքարչօղսն առնէին , և յափըշտակեալ զԽաչ ի ձեռաց նոցա , յիւրեանցն գնացին զաւառս » (Խոր. Գ. ԼԲ.) :

Ոչ առանձինն մարդոց միայն , այլ և ողջոյն իսկ ցեղից ջնջումն կախեալ էր , յիրաւի կամ յանիրաւի , յարձակ հրամանէ թագաւորին : Այսպէս հրամանաւ կամ թոյլտուութեամբ Տրդատայ Մեծի բարձաւ ապստամբ ցեղն Սղկունեաց (Խոր. Բ. ՁԱ.) : Հրամանաւ Խոսրովայ , նորին որդւոյ և յաջորդի , բարձան երկոքին անսաստ ցեղքն , Մանաւազեանն և Որդունին . նոյնպէս Բզնունեացն և Աղձնեաց (Բուզ. Գ. Դ. Խոր. Գ. Բ. Բուզ. Գ. Լ.) . ցեղքն Ոչտունեաց և Արծրունեաց հրամանաւ Տիրանայ եղեն գրեթէ բնաջինջ (Բուզ. Գ. ԺԼ.) , և կամսարականացն՝ հրամանաւ Արշակայ (Բուզ. Գ. ԺԹ. Խոր. Գ. ԼԱ.) :

Որպէս կենաց , նոյնպէս ընչից և ստացուածոց արձակ տեարք էին արչակունի թագաւորք : Պարգեւք ելանէին անդըստին ի թագաւորէն : ԶԱրտաշիսէ (Տրդատ—Արտաշէս) ասէ Խորենացին՝ եթէ Սմբատայ սպարապետին իւրում , յետ պատերազմին Կասպից , ետ կալուածս ի պարգև . « Իսկ Սմբատայ երթեալ հնազանդէ զամենեւեան . . . վասն որոյ արժանի ըստ վաստակոցն պարգեւէ նմա Արտաշէս զմասն ար-

քունի որ ի չէնս Գողթան և զվեղտու ակունս , և առ այսօրքիւք և զաւարն ամենայն նմա թողու » (Խոր. Բ. ԾԳ.) : Նոյնպէս Տիրան Ա. , ըստ նմին Խորենացւոյ , տայ կալուածս մեծամեծս Դրուասպայ ումեմն պարսկի որ օգնական էր Երախնաւուի , խնամակալուին տէրութեան : « Զոր (զԵրախնաւու) սիրեալ արքայի՝ տայ նմա զգահն երկրորդական , և զհոգս արեւելեան զօրուն ի նա հաւատացեալ՝ առ նմա թողու զԴրուասպ ոմն պարսիկ , զմտերիմ իւր , որ խնամացեալ էր ընդ նախարարս Վասպուրականի , որում տուեալ էր զաւանն Տատեօնս հանդերձ ագարակօքն , և զայդին մեծ յոր մտանէր առուն՝ գետ հանեալ ի ծովէն Գայլատուայ » (Խոր. Բ. ԿԲ.) : Ըստ Բուզանդայ Խոսրով Կոտակ , իբրեւ միահեծան տէր երկրին , յետ պատերազմին Մագքթաց , տայ զօրավարաց իւրոց , մանաւանդ Վաչէի որ սպարապետն էր , կալուածս . « Ասլա ետ հրաման թագաւորն Հայոց Խոսրով տալ սարգեւս արանցն քաջաց որ վաստակեցին նմա , և փոխանակեցին զանձինս իւրեանց փոխանակ աշխարհին Հայոց Մեծաց յամենայն մարտս ճակատուցն պատերազմաց : Եւ ետ Վաչէի զօրավարի զակունս Զանջանակին և զՋրաբաշխիս և զՅլու գլուխ ամենայն գաւառակօքն հանդերձ . նոյնպէս և այլոց նախարարաց մեծամեծ պարգեւս » (Բուզ. Գ. Ը.) : Եւ զՊապայ ասէ նոյն Բուզանդ թէ , յետ ճակատուցն որ եղեն ընդ Պարսս , յորոց մին էր Զիրաւին զոր պատմէ և Խորենացին , ետ պարգեւս բազումս և չէնս Մուշեղի : « Յայնմ ժամանակի բազում պարգեւս և սլաութիւս և բազում գլուղեան զօրավարին Մուշեղի Պապն շնորհէր » (Բուզ. Ե. Դ.) : Ոչ պարգեւս և կալուածս միայն , այլ և զողջոյն իսկ զգաւառս նախարարացն , մանաւանդ զյանցուցելոց այլում նախարարի տալոյ ունէին իշխանութիւն թագաւորք մեր : ԶՏրդատայ Մեծէ պատմի եթէ զերկիրն Սղկունեաց ի Տարօն ետ Մամգունայ նախնւոյն Մամիկոնեան ի ժառանգութիւն (Խոր. Բ. ԶԴ.) , և որդին Տրդատայ Խոսրով զերկիր ապստամբ բգեշխին Բակրոյ ետ Վաղինակայ սիւնւոյ (Բուզ. Գ. Թ.) : Զէր անսովոր ինչ թագաւորաց մերոց գրաւել երկիրս յարքունիս : Այսպէս Խոսրով զոր յիշեցաք բազում անգամ , յաջորդն

Տրդատայ Մեծի, գրաւէր յարքունիս զտուն Դատարենայ : « Եւ զտուն նորա կալան յարքունիս » (Բուգ. Գ. Ը.), և Արշակ թոռն նորա՝ զերկիրսն Արշարունեաց . « Զտոհմս Կսմսարականացն որ էին գաւառաց տեարք , Շիրակայ և Արշարունեաց , ազգատ առնէր (Արշակ,) և զգաւառսն ունէր յոստան » (Բուգ. Գ. ԺԹ.) : Ահա կատարեալ պատկեր արեւելեան արձակ միապետութեան : Էր հնար այլ ազգ սպասել ի թագաւորէ որ չէր ընդհատ յիւրմէ դրացւոյն , ի գոռոզ պարթեւականէն , հանդերձիւ և ձեւով անգամ , որպէս ցուցանեն դահեկանք առաջնոյ ժամանակին Արշակունեաց , արեւելեան խուրիւ որ չէր կարի այլակերպ յայնմանէ զոր կրէին թագաւորք պարթեւք , որպէս է տեսանել ի դահեկանս այսց վերջնոց :

Զկարէր լինել այլ ազգ ի պարթեւականէն և վարչութեանն յօրինուածութիւն հանդերձ ամենայն ուստովքն : Կատարեալ յերկրուած վարչութեան որպէս առ մեւք , բաժանեալ յուրոյն ուրոյն պաշտօնարանս , ի գլխաւորսն անգամ , որպէս ելեւմտից , դատաստանի , ռատիկանութեան , պատերազմի , չէ հաւանութեան թէ եղեւ երբեք ի Հայս : Գործակալք յիշատակին արդարեւ , որպէս տեսցուք յետոյ , իբրեւ պաշտօնեայք , բայց ոչ այժմու մտօք , իբրեւ գլխաւորք , իւրաքանչիւր մէն միոյ մասին վարչութեան : Գոյր աւագութիւն և կրտսերութիւն ի գործակալութեան . բայց ոչ , ըստ արդի պայմանաց , օրինօք հրամանակարգութիւն , կամ այլով բանիւ ստորակարգութիւն , ըստ իշխանութեան և ոչ լոկ ըստ աւագութեան : Այնպէս ծառայ էին թագաւորին բդեաշխքն և աւագ նախարարք , որպէս խոնարհագոյն սպասաւորք զորս « ոտնկայս գործակալութեան » կոչէ Բուգանդ : Բուգանդ չխտրէ կոչել ծառայս թագաւորին զճոխ իշխանոն որպիսի էին բդեաշխն Աղձնեաց , և իշխանքն Կորդուաց , Մոփաց , Սիւնեաց , Հաշտենից : « Զայնու ժամանակաւ ապըստամբեաց յարքայէն Հայոց մի ի Զառայից նորա մեծ իշխանն Աղձնեաց որ անուանեալ կոչէր բդեաշխն , որ էր մի ի չորից , գահերէց բարձերէց տաճարին արքունի : . . . Ապա առաքէր թագաւորն Հայոց զբարեկիր Զառայս իւր , զիշխանն Կորդուաց զՋոնն , և զիշխանն Մեծի Մոփաց զՄար , և զիշ-

խանն Սիւնեայ զՎաղինակ , և զիշխանն Հաշտենից զԴատ ,
Հանդերձ բազում զօրօք » (Բուգ. Գ. Թ.) : Այժմու պաշտո-
նեայք եւս կոչեն իւրեանց տէր զԹագաւորն . բայց նշանա-
կութեամբ գլխոյ և ոչ տեառն , և են համարատուք կամ
պատասխանատուք , բայց ազատ վարիչք այլ եւ այլ մասանց
միոյ միայնոյ քաղաքական մարմնոյ : Վաղաքական կամ վար-
չական յերկրուածոյ այս ըմբռնումն ամենեւին իսկ օտար
էր յոգւոյ արեւելեան միահեծան միապետութեան : Միով
բանիւ , արեւելեան քաղաքակրթութիւնն , ոչ պարսկականն
միայն և պարթեական , թանձր և նիւթական , այլ և ոչ
հելլենականն , ոգեւոր և փիլիսոփայական , կարաց լինել հնա-
րագէտ և խելամուտ բաժանման վարչական գործոց որ այն-
պէս ընտանի է մեզ այժմ և առանց որոյ ոչ : Որպէս բուն օ-
րէնսգրութեան , նոյնպէս բուն վարչութեան յղացումն է հռո-
մէական քաղաքակրթութեան ծնունդ , զոր արդի եւրոպա-
կանն հասոյց ի կատարումն :

Ելեւմտական դրութիւնն առ Արշակունեօք չկարէր լի-
նել ընդհատ յայնմանէ որ էր առ Պարսիկս : Տէրութեան ,
կամ մանաւանդ թագաւորին (քանզի չգոյր ըստ բուն նշա-
նակութեան անուանն տէրութիւն . տէրութիւն , ըստ բա-
նից գաղիացի խորխտ միապետին , « տէրութիւն ես եմ , »
էր անձն թագաւորին) եկամուտն էր կալուածական , յար-
դեանց մշակութեան և հովուութեան , որ գայր յարքունիս
ըստ օրինի հասից և բաժնից , ձեռագիտական արդիւնք և
գործուածք եւս գային թերեւս նոյնօրինակ յարքունիս :
Շատք ի գաւառաց էին կալուածք կամ արարք արքունի , և
կոչէին « առ թագաւորին ընդ տեսչութեամբ մարդպետաց ,
որպէս և ընդհանուր երկրին մշակական և անդիրդական
հող էր յանձն հաղարապետութեան « աշխարհաչէն աշխար-
հատած դեհկանութիւն » ըստ Բուզանդայ (Բուգ. Գ. Բ.) :
Թերեւս գայր հաս և մուտ և բաժ յայնց գաւառաց եւս որ
էին կալուած նախարարաց կամ տանուտէրութիւն : Նաև
մուտք եկեղեցւոյ առ քրիստոնէութեամբ էին ի կալուածոց
զորս շնորհեցին առաջին քրիստոնեայ թագաւորք , մանա-
ւանդ նախածանօթն Տրդատ որ զհին կալուածս հեթանո-

սական մեհենիցն և այլ եւս բազումս սեպհականէր ի ժա-
ռանգութիւն եկեղեցւոյ, որպէս պատմէ Ագաթանգեղոս :
« Եւ զդաստակերտն (անհատական մեհենին) հանդերձ գետ-
նովքն և սահմանօք նուիրեցին եկեղեցւոյ ի սպասաւորու-
թիւն » (Ագաթ. ՃԸ.) : « Եւ զաւանն (մեհենին յԱնի) ամ-
րաւն հանդերձ ի ծառայութիւն եկեղեցւոյ նուիրէին » (Անդ.
ՃԹ.) : ՁՏրդատայ ասէ առանձինն . « Եւ թագաւորն յամե-
նայն իշխանութեան իւրում առ հասարակ գրեաց չորս չորս
հողս յամենայն ագարակ տեղիս . իսկ յաւանսն՝ եւթն եւթն
երդոյ հող, ի ծառայութիւն սպասաւորութեան եկեղեցւոյ
նուէր պտղոց Տեառն մատուցանէր » (Անդ. ՃԺԺ.) : Նոյնպէս
Խոսրով, որդի Տրդատայ, զբուն քաղաքս Մանաւազեանց և
Որդունեաց որ ոստանն էին նոցա՝ հանդերձ սահմանօքն
նուիրէր եկեղեցւոյ . « Եւ ետ (Խոսրով) զաւանն և զբուն
գահոյից գեւղն նահապետին Մանաւազենից զՄանաւազա-
կերտ ամենայն սահմանօքն և գաւառական հանդերձ, և
զբուն գեւղն Որդունաց, որոյ անուն էր Որդորու, ամենայն
սահմանօքն՝ յեկեղեցի » (Բուզ. Գ. Դ.) : Գրիգոր ունէր ի
պէտս իւր և տոհմին իւրոյ յառանձինն կալուած, որպէս
ասէ Բուզանդ, զԹորդան և զԹիւլ. առաջինն՝ ի Դարանա-
ղիս, և երկրորդն՝ յեկեղեաց . « Իսկ սոցա (Գրիգորի և Ա-
րիստակեայ) պատրաստեցան տեղիք բնակութեան և շիրիմք
հանգստեան, մեծին Գրիգորի՝ ի Դարանաղեաց գաւառին,
ի գեղջն որ անուանեալ կոչի Թորդան, և սրբոյն Արիստակե-
եաց որդւոյ նորա՝ յեկեղեաց գաւառի, ի Թիւլն աւանի, ի
կալուածս Գրիգորի հօրն իւրոյ » (Բուզ. Գ. Բ.) : Բուզանդ
այլուր հանէ մինչև ի հնգետասան զգաւառս տան Լուսա-
ւորչին առ Ներսիսիւ . « Զայնու ժամանակաւ սուրբն Ներսէս
չրջէր ընդ իւր ձեռական իշխանութիւնսն, զի հաբեդասան
գաւառ ունէին իբրեւ սեպհական ի բնէ, յԱյրարատ, ի Դա-
րանաղէ, յեկեղեաց, ի Տարօն, ի Բզնունիս, ի Մոխի, և որ
ընդ մէջ նոցա և շուրջ գնդօք » : Թուի իմն եթէ յաճախու-
թիւն կալուածոց եկեղեցւոյ տուեալ էր տեղի քրթմնջեւոյ,
մինչև Մարգպետին Արշակայ մեղադրել, կամ, որպէս ասէ
Բուզանդ, « Թշնամանս դնել Տրդատայ . . . ազգի, տակի

և տոհմի Արշակունեաց , թէ զիարդ զայնպիսի տեղիս (զկողմանս Աշտիշատու) կանանցահանդերձ մարդկան տուեալ է » (Բուգ. Դ. ԺԴ.) : Պապ նուազեցոյց զկալուածս եկեղեցեաց եղեալ նոր կարգ . կալեալ յարքունիս զհինգ եօթներորդս ի հողոյ անտի եկեղեցեաց՝ թողոյր զերկուս միայն , և կարգեալ առ իւրաքանչիւր հող մէն մի երէց և սարկաւազ՝ զմնացեալն առնոյր ի ծառայութիւն տէրութեան : « Հատ յարքունիս Պապ թագաւորն զհող եկեղեցւոյն զոր տուեալ էր թագաւորին Տրդատայ առ մեծաւն Գրիգորիւ քահանայապետիւ ի սպաս պաշտաման եկեղեցւոյն ընդ ամենայն երկիրն Հայոց . զի յեւթն հողոյն զհինգն հատանէր յարքունիս , և թողոյր միայն երկուս երկուս՝ առ զեւղ մի երէց և սարկաւազ , և զայլն ի սպասու կացուցանէր յիւր ի ծառայութիւն զեղբարս և զորդիս երիցանցն և սարկաւազացն » (Բուգ. Ն. ԼԱ.) : Զայս յիշատակէ Բուզանդ . իբրև ի հեճուկս ինչ Ներսիսի գործեալ , կուտելով , որպէս տեսցուք յիւրում տեղւոջ , բազում բանս զրպարտութեան զմանուկ թագաւորէն , որ կատարեաց զոր ինչ իբրև 1500 ամօք յետոյ հազիւ իշխեաց կատարել մին յաշխարհաշէն կայսերաց մերոյ ժամանակիս (Յովսէփ Բ.) ի կարճել զբազմութիւն դատարկապորտ մարդկան , որոց առատութիւն եկեղեցական մօրից լեալ էր պատճառ տալոյ զանձինս ի յուլութիւն վանական կենաց :

Յարդեանց անտի մշակութեան էին ոչ միայն մուտք թագաւորին և եկեղեցւոյ , այլ և բազում անգամ հարկք տուեալք օտար տէրութեանց , որոց պէսպէս ազգք էին , հաս և մուտ և սակ և բաժ : Այսպիսի էր մեծ մասն հարկին զոր տային Հայք Սասանեանց՝ յետ անկման թագաւորութեանն ըստ Նիլիէի , որ յետ տրտնջելոյ թէ « Մանրացուցին զհարկ աշխարհին , քանզի ուստի արժանն էր առնուլ հարեւր դահեկանաւ չափ՝ կրկին առնուին , » յաւելու . « Նա բնաւ ո՛վ իսկ կարէ սլառմել վասն ծանրութեան մօրից և սակից , բաժից և հասից լերանց և դաշտաց և մայրեաց » (Նիլիէ էջ 40) , և այլուր (էջ 76) . « Իսկ զմօրից և զսակից և որ այլ եւս էին հարկ աշխարհին , բազմագոյն քան առ հարբն նորա երթայր յարքունիս : »

Նաև պարգեւք որ ելանէին ի թագաւորաց՝ էին մանաւանդ կալուածք քան մեծամեծ գումարք ոսկւոյ և արծաթոյ: Պարգեւք զոր ետուն Արտաշէս, Տրդատ, Խոսրով և Պապ զօրավարաց իւրեանց և այլոց, որպէս տեսաք վերագոյնն, էին կալուածք: Բուզանդ ի յիշէն Յոհան անուն եպիսկոպոսի ուրուք զխեղկատակութիւնն, որովք կորզէր նա պարգև ի թագաւորաց, չառնէ ինչ յիշատակութիւն զոսկւոյ և զարծաթոյ, այլ զմուրհակաց կնքերոց գիւղից և ագարակաց: « Յոհան եպիսկոպոս, որդի Փառենայ, յորժամ երթայր առ թագաւորսն Հայոց, խաղակատակ լինէր նոցա: . . . Ի չորք անկեալ յոտս և ի ձեռս սողէր առաջի թագաւորացն, և զուղտու գձայն անէր կառաչելով, և ընդ կառաչելն ապա մի մի բան խառնէր ասելով. Ո՛ւղտ եմ, ո՛ւղտ եմ, և զարքայի զմեղս բառնամ. դէք ի վերայ իմ զմեղս արքայի, թող բառնամ: Իսկ թագաւորին զմուրհակս գիւղաց կամ զագարակաց գրեալ և կնքեալ՝ դնէին ի վերայ ողինն Յոհանու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց, և ի թագաւորացն Հայոց ստացաւ իւր գեւղս և ագարակս յուղտն լինելոյ և զմեղսն բառնալոյ, (Բուզ. Զ. Ժ.): »

(Մատոռացի յառաջ)

Ա. Մ. Գ.

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

ԸՆԹԱՑԻ ԵՒ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԹՕՍՈՒԹԵԱՆ

Ի ՎԱՂՈՅԺ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ ԱՆՏԻ ՄԻՆՁԵՒ ՑԱԽՈՒՐՍ ՄԵՐ

Բ.

Պատկառ կալ անուանց և ճոխութեան (autorité) և յարհամարհանս ունել զփորձ իրաց՝ բաւական են որպէս ի նկարուցուցանել զինչ ժամանակն էր միջին: Ճոխութիւն անուանց էին օրէնք արձակ, և ոչ ոք էր որ ընդդէմ դառնայր անխախտ կարծեաց ուրուք վարդապետի: Ի դպրոցս բժշկա-

կան ճարտարութեան շատ համարէր կրկնել եւեթ և մեկնել զվարդապետութիւնս Գաղիանոսի . և եթէ սակաւք ունանք յուսուցչաց , յետ ի դիպաց ինչ հերձոյ դիակն մի մարդկեղէն , առնուին ի միտ զի սխալեալ էր Գաղիանոս ուրեք ուրեք , կային լուռ . կամ , եթէ խօսել ինչ իշխէին եւս , առանց իրիք ըստգտանելոյ զայն որ վրիպեալն էր , հաւատտեալ իմն ասէին զգործեաց մարդկեղէն մարմնոյ փոխեալ յայլ կերպ ի ժամանակէ անտի յորում գրէր անդամազնինն անուանի : Այս էր օրինակ ուսուցանելոյ զուսումն բնախօսութեան և զանդամազննութեան , որոց կարի դոյզն եղեւ յառաջադիմութիւն իբրեւ զհազար ամ :

Ի տասն դարս անդ տգիտութեան , ընդ որս էանց Եւրոպէ յառաջ քան զհասանել ի ժամանակ անդր որ կոչի Նորածնութիւն , ջահ գիտութեանց չէր շիջեալ ընդ աշխարհ համօրէն . յԱրեւելս անդ չողայր չքեղն պսոթառութեամբ : Նոր իմն քաղաքաւորութիւն , հաստեալ յԱրաբացւոց անտի , զիշխանութիւն պետութեան իւրոյ ազդեցուցանէր ի բացածիդ հեռագոյն կողմանս երկրի : Ընդ ամենայն տեղիս ուր և պարզէին զգրօշ իւրեանց աշակերտեալք Կուրանի , ի Պարսս և յԱսորիս , յաշխարհին Արաբացւոց և յերկրին Սպանիացւոց , ի ժամանակի անդ յորում թագաւորք Գաղիացւոց ոչ գիտէին իսկ ընթեռնուլ զալփաբետս , համալսարանք որ ի Պաղտատ , և որք ի Սեփլի , ի Թուէտ , ի Կրքնատ և ի Քորտու , (ի չորեսին քաղաքս անդ Սպանիացւոց աշխարհին ,) ի չորից ծագաց երկրի ընդունէին աշակերտս հազար հազարաց : Յամենայն կողմանց ընդ որ և անցանէին Արաբք՝ ժողովէին յիշատակարանս արուեստից և գիտութեանց : Այլ ի չար բախտէ՝ պատերազմունք առտնինք , արշաւանք խաչակրաց և հուսկ ապա նուաճելն Սպանիայ ի Փերդինանդեայ , բարձին ի միջոյ սպառսպուռ զքաղաքաւորութիւնն մեծապայծառ , զորմէ ոչ սակաւք ի պատմագրաց չկամեցան գրել արդարութեամբ : Ազգն Արաբացւոց ոչ ժողովօղ ինչ լոկ էր , որպէս կրկնենն ստէպ . այլ եկաց նա ազգ լուսաւոր ի միտս , անցեալ զանցեալ զամենեքումբք որ ժամանակակից ազգք էին , և ոչ մի ի ժողո-

վերջոց եղեւ իրրեւ զնոսա վաստակաւոր արդեամբք յայնչափ ինչ սակաւ ժամանակի :

Այլ սկիզբն փարատելոյ մթութեան միջին դարուն եղեւ ի հնգետասաներորդ դարու անդ : Կութեմպէրկ եգիտ զարուեստ տպագրութեան . Գրիստափոր Կոլումպոս ած ի յայտ աշխարհ մի նոր . Լութէր ազատ կացուցանէր զխորհուրդ կրօնից , և առաջի բազմապատիկ գիւտոց գիտութեան որք գային ի լոյս հանապազօր՝ ճոխութիւն անուան , վարդապետութեանց և կարծեաց լինէր տակաւ անհետ :

Ուսումն աստեղագիտութեան ցուցանէ՝ թէ չէ երկիր կենդրոն տիեզերաց , այլ հիւղէ մի անշին յայնչափ անչափ բերս բիւրուց աշխարհաց , որ առաւել յոյժ են քան զնա տարածիւք : Երկրախօսութիւն ուսուցանէ՝ թէ երկրագունդ մեր է յարդեանց անտի բազմապատիկ փոփոխմանց որ գործեցան յընթացս անչափ բիւրուց դարուց : Ուսումն նշխարաց ծածկելոց ի ծոցի նորա յայտ առնէ՝ թէ բնակիչք երկրի , ոչ անդէն ետ ընդ ետ , այլ գամ քան զգամ երթեալ ի կատարումն անդր՝ եկին մինչև յայժմու կերպարանս . և բնախօսութիւն առնէ զմեզ խելամուտ օրինաց ինչ որոց կան հպատակ զարգացումն և պաշտամունք էականաց :

Անդրէաս Վեզալ , երիտասարդ ոմն որ էր ամաց քսանեւութից , զմիջոցաւ վեշտասաներորդ դարուն , ի բաց ընկեցեալ զլուծ աւանդութեանց անդամազննութեան՝ եմոյծ զգիտութիւնն ի նոր իմն չաւիղ : Համարձակէր զառաջինն գրով ցուցանել թէ Գաղիանոս վրիպեալ էր ոչ դուն ուրեք յանդամազննութեան , թէ չէր երբեք քաջանուն բժշկին հերձեալ դի ինչ մարդոյ , և կտրոց ի ձեռին յօրինէր մատեան մի , De corporis humani fabrica (Զկազմութեան մարդկեան մարմնի ,) որ է գլուխ գործոց սքանչելի : Մարթի զնոյն ինքն զՎեզալ համարել հաստիչ անդամազննութեան և բնախօսութեան արդեաց : Բազումք ի ժամանակակցաց նորա , Էօսթաչ , Փալօք և այլք , եղեն նշանաւոր անդամազննիւք :

Ի սկզբան անդ եւթեւտասաներորդ դարուն , բժիշկն

անգղիացի Հարվէյ եգիտ զըջան արեան, և այս գիւտ լինէր քայլ մի անհուն յանդամազննութեան :

Յամին 1760 • Հալէր , այր գիտուն և բանաստեղծ մի-անգամայն , կցեալ ի մի զցան և ցիր մասունս նիւթոց բնա-խօսութեան՝ յօրինէր մատեան մի կատարեալ զնմին գիտու-թենէ : Յաջորդք նորա , Պլումենպախ , Թրեվիրանուս , Պի-շա , Մաճենտի , Պուրտախ , Թիտեման , Միւլլէր , Քարուս , Պիշօֆ , Բուրքինեէ , Վլալանթէն , այլովքն հանդերձ , կա-ցին ի նմին դարու :

Գ .

Զի գիտաւորութիւն ոչ այլ ինչ էր մեր՝ բայց որպէս ի ստուերագիրի բերել ի մէջ աստ զպատմութիւն զերեւելի ե-րեւելի գիւտոց որ եղեն ի բնախօսութեան , չէ մեզ ի դէպ ապաքէն կալ զբաղել յերկար զնովին պատմութեամբ : Այլ ոչ անօգուտ ինչ համարիմք ցուցանել աստէն կարճ ի կար-ճոյ զհանգամանս ազգեցութեանն զոր գործեցին գիւտք գիտնականք ի յառաջադիմութիւնս բնախօսութեան , եւս և զընթացս բժշկական ճարտարութեան ազգեալս ի բնախօսու-թենէ : Ամենայն գիտութիւնք պնդագոյնս կան հաստատեալք ի ստուգութեան , և յառաջադիմութիւն միոյ ի գիտութեանց կախեալ կայ սերտիւ զյառաջադիմութենէ այլոց :

Յառաջ քան զգարգանալ քիմիական ուսման , չմարթէր իւրք տալ զմեկնութիւն երեւութից հալման և տուրեւառի շնչոյ : Չէր հնար ի միտ առնուլ զյօրինուած տեսանելեաց և լսելեաց՝ առանց մանր վարժիւք խեղամուտ լինելոյ օրինաց լրողութեան և տեսողութեան : Ուսումնս մենքեանական ի վեր եհան մեզ՝ թէ որպիսի՝ իցեն օրէնք շրջանի արեան , և թէ զիւրդ կատարի տեղափոխն լինել . և եթէ չէր եկեալ ի լոյս գործի մանրադէտ , ներքին կազմած հիւսից մարմնոյ մերոյ կայր մնայր ամենեւին անծանօթ :

(Սխառնացի յառաջ)

Յ. Գ.

ԲԱՆՔԻ ԶՀԱՅ ԼԵԶՈՒԷ

Մ. Մ. — Ո՛չ, ոչ. չէ վիճելն անօգուտ. աստ վիճել՝
զճաշակէ լեզուի է, ո՛չ զկերակրոց: Վիճել պարտ է մեզ,
նա՛ռ ոգորեւ իսկ և կռուել և եթէ ընդ բեւր աղէտս, ընդ
բեւր թշնամանս և ընդ ծաղր իսկ անցանել հասանիցէ, չէ
պարտ մեզ խրտչել և ի բաց ելանել ի պայքարէ. քանզի
խնդիր է կենաց և մահու չնաշխարհիկ լեզուի մերոց հարց:
Եթէ սակաւիկ մի եւս թոյլ տայցեմք այժմու ապականութեան
տիրել ի մատենագրութեան և տարածեալ ըմբռնել զամե-
նայն անկիւնս գրական աշխարհի, այնուհետեւ չիք այլ յոյս
լսելոյ զհոյակապ բարբառն Մեսրոպեան պայծառագոյն ժա-
մանակի մերոց հայրենեաց. այլ փոխանակ նորա ճիւղաղ իմն
յոյն-լատին-սաքսոն բարբառոյ, կամ լաւ եւս ասել՝ հոթեն-
թօթ-զուլու լեզուի: Մի՛ զարմանայք ընդ անուղ- զոր տամ
այդմ լեզուի. մի՛ կատակ ինչ կամ խաղ թուեսցի ձեզ զոր
ասեմս: Յորժամ զկոյս գեղեցիկ խոցեալ վիրաւոր և համակ
յարիւն թաթաւեալ և տապաստ կործանեալ յերկիր ոք տե-
սանիցէ, մի՛թէ կարիցէ հանդուրժել տանել և չառնել ինչ
զնմանէ փոյթ. նոյնպէս և ես յորժամ տեսանեմ զչնաշխար-
հիկ լեզուն մերոց նախնեաց գանակոծ, չարաչար վիրաւո-
րեալ և ամենեւին իսկ զգեղն կորուսեալ և ապականեալ ա-
նարգեալ, մի՛թէ հնա՛ր իցէ ինձ ժոյժ ունել համբերել, չբառ-
նալ ճիչ և բողոք և չառնել զաշխարհ վեր ի վայր:

Եթէ կամիք, օրինակօք ինչ հաւանեցուցից զձեզ այժմ:

Առէք, տեսէք մասն ինչ չափաւոր բանից որ չեն ի կարի
խորթնագունից.

Քերորք յաւերժիւք Ահեկ Մեհեկ

Հարցեն ամոյ ամոյ սիրտս հէգ.

«Ճետք զգօնից հարց զգօն լիք

«Են այլ աստղունք լուսածղիկք:»

Այլ

Փայլակն աչօք թաւալագլոր վէմք արաստոյ թեւաբուսիկք
ի ճողրիւն ի ճիչ թառանչ պատառեն զծոց . . . ծովուն:

Այլ

.
Վէտ վէտ վիժեն ալիք խուն առ խուն
Մէտ մէտ մրցեալ մխին մուն առ մուն :

.
Հերձ հերձ առուք զոյգ զոյգ միանան ,
Հերկ հերկ յարտիցն ակօս ման ի ման :

.
Ծաղկունս տածէ Մանկիկ մորճ զիւր նմանեակ .
Փափկիկ ափովն արբուցանէ ցուրտ սլեակ .
Թինդ թինդ առեալ կայտուէ բոյս առ բոյս ,
Խինդ խինդ շարժէ զաչկունս լոյս առ լոյս :

.
Հեւ հեւ փշեալ յալեաց ծիր և ծիր
Թեւ թեւ հերձու դառնայ ժիր եւ ժիր :

.
Պիչ սիւշ հայի 'նդ դոնդողս սահ եւ սահ
Նիշ նիշ ճայնէ դողդողս ահ և ահ :

Այլ

Դարք հնացեալք քօղք են քո սքողիչք յաղօտս աչաց .
Յաւերժութիւն իսկ՝ յանմահից քեզ առաքաստ .
Ամէնալոյս , ամէնահրատ , ամէնատած ,
Որոյ ստուերք լոյս են մեզ և կեանք , համայն մեր բաստ :

.
Եւ զարմազան տարող սեւ-իցս երկբոյս գընտակ
Պատուանդանի պատուեալ անուամբ ընդ քեւ դայ հիւ .
Անդ զոր գիտեսն միշտ՝ քննես իբր անդիտակ .
Հագիւ յարդիւնս մեք՝ դու յառիթսն յար յակճիւ :
Մեծդ՝ ի փոքուս մեծս աստ դիտես քան յամէն ուր .
Մեծ քոց ցասմանց և մեծ սիրոյդ սա վայր անսահ .
Եւ հրաշալի ծոցոյդ թափուած ի սմա մաքուր ,
Որով երկիր նոր քեզ ու երկրորդ ձուլեցաւ դահ :
Արդ ցօղեա , արդ շանթեա . խիթամ ոչ , ո՛ր և անհաս ,

Յիմաստութիւնս , ի զօրութիւնդ և յանհուն սէր .
Ըզջանթ և ցօղ՝ լարեալ մի հիւս , զոր դուդ ամաս ,
Իմաստնանամ , պնդիմ , ձգտիմ առ քեզ ի վեր :

Այլ

Եւ դու՝ Խանդ , արփւոյն կաթումն , երկնից համբոյր յող-
ջոյն գեղոյ ,

Որ յէից վեհից ցյետին նուրբ շամանդաղ ոգեխառնեալ՝
Եւ ի միտքս և ի վին Զուարթնոյն շընչես երգարանի ,
Շաղ դու չող՝ յաւիւն զքօն խրախոյս բաժակ դու հրաժորան ,
Դու և յայս խօսեաց ի սիրտ և ի սոյն լարս ըզպերճն հանդէս :

Այլ

Իսկ այս ոմ ես փայլ ի փայլ բոյլք նըշուից հոյլ արիենից ,
Ի լուսատարր օգոյ յանօսր ի շողից նոր նկարեալ դեղք ,
Ճաճանչից երկնաճեմիկ գեղոյն լուսոյ ցօղեալ ցընցուղք ,
Որ զահեղ ըզհետ գընդին դուրթեալ նագին երկվարօք :

Այլ

Մեռանիմ ես . . . : Յրտաշունչք
Եւ թուխք հարին զիս հողմունք .
Եւ իբր ըստուերս խուսափուկս
Տեսի գգարունս ի փախուստ : (*)

(*) Ոչ գիտեմք յանուանէ թէ ո՛րք իցէ թարգմանութիւն տողիցդ քա-
ղելոց ի գեղեցիկ երգոյն (ԹԵՐԿՄԱՆ ԴԵՐԵՆԵՅ) Միլլուայ բանաստեղծին զա-
ղիացոյ . այլ գիտեմք քաջ զի թարգմանութիւնդ այդ , զոր բերեն ի մէջ
Հարք Վենետիկի ի ԵՐԿՄԱՆ ՀԱՐՄԱՆՅՈՒՆՆԵՐ անդ իբրեւ օրինակ իմն ընտիր ըն-
թերցուածոց , չէր արժան առաւել պատուոյ քան զոր մատուցանէն թըղ-
թակից մեր ի հատածի աստ խրում :

Չնոյն հանեալ է եւ մեր ի հայ եւ ածեալ ի լոյս ի Հանդիսիս : Դի-
տաւորութիւն մեր չէր այն՝ ի կշիռ համեմատութեան մտանել ի ղոյզն
Թարգմանութեան անդ , նա՛ եւ չէր իսկ տեսեալ մեր զառաջին թարգման-
ութիւնն . այլ քանզի պայքար մեծ յարուցեալ մղի այժմ՝ ընդ պաւլո-
սեանս եւ ընդ ապաւղոսեանս , թուի մեզ թէ չիցէ ամենեւին անդէպ հրա-
ւիրել զբանասէրս մեր հարկանել ընդ միմեանս գերկոսին թարգմանու-
թիւնսն , զվենետիկեանն եւ զփոսփորեան , եթէ՛ ըստ հարազատութեան
լեզուին եւ թարգմանութեանն եւ եթէ՛ ըստ կանոնաց չափով բանից :

Սոցին նման անհամար անթիւ են օրինակքն որ գտանին
ի մատեանս , ի գրական լրագիրս և ի քարտէսս ցրեալս : Մարթ
է ասել թէ հեղեղ իմն է խորթ , անճաշ և անհեթեթ գրա-
ծոց որ ողողեն զհրապարակ նորոյ հայ մատենագրութեան :

Ա. Պ. — Եթէ այդպէս դժուարին առ իմանալ են մա-
տեանքդ այդոքիկ , որպէս զօրինական զոր բերես դու ի մէջ ,
ո՞ կարէ իմանալ հասու լինել նոցա , բայց միայն զի մեկնել
ոք կամեսցի ի սլարդ և ի մեկին հայ բարբառ :

Յ. Գ. — Կարի ի գէտ է խոստանալ զմրցանակն Խզմի-
րեանց որոց մեկնելն կամեսցին գոնեա՞ զմասունսն որ չեն դիւ-
րին առ իմանալ . բայց լաւ եւս է զվարձս Մոթիտնի խոս-
տանալ որոց կամիցինն թարգմանել ի գաղիական բարբառ .
քանզի քար փորձութեան է բարբառդ այդ : Ամենայն գրած
որոյ հտպտեալ պչրեալ իցէ ոճն և բռնագրօսեալ ուռուցիկ
զարդուք պճնեալ՝ անդէն դատաւարտեալ ի փորձոյ անտի
թարգմանութեանն՝ գտանի մերկացեալ և սին յիմաստէ :

Ս. Գ. — Զոր ասեսդ՝ ճշմարիտ է : Յիշեմ զբանս ինչ ի-
մաստունս բարեկամին իմոյ Ս. Հ. — Յաւուր միում ի սենեկի
նորա էի , և սրարապէր նա ընթերցուածով ձեռնագրի իրիք
ի ռամիկ հայ բարբառ զոր տուեալ էր նմա ոմն առ ի քննել
և յարգարել : Այնչափ էր անիմաստ և սովեստական գիրն՝
մինչեւ բարեկամին իմում գոչել . « Ո՛ր տգէտդ եւ սլանդոյր ,
« է՞ր ոչ գրեցեր զայդ նախ ի գաղիական բարբառ , յորմէ
« մարթ էր քեզ հասու լինել թէ ո՞րչափ մերկ և զուրկ է յի-
« մաստէ զոր գրեսդ : » Զայդր ճշմարտութեան իմ իսկ զփորձ
առեալ է բազում անգամ , յորժամ դէպ լինէր թարգմանել
յօդուածս ինչ ի թուրք լեզուէ կամ ի ռամիկ հայ բարբառոյ
այժմու մեծամիտ յանձնապատասն և ունայնախօս գրչաց :

Մ. Մ. — Անիմ ասել ձեզ և այլ ինչ որ նոր է և անլուր

Այլ զոր ասացարս ոչ վասն այնպիսեաց է որք ընդ մի համար դնեն
գոսկի եւ զկաւ . զի յայտ ի փորձոյ իրաց է՝ թէ չէ մարթ ազնուացուցա-
նել զխեցեկագոյն եւ զխոշորագոյն ճաշակ գրչաց ոչ սակաւուց , որ թուին
իմն լինել կամոգին՝ զՀայ լեզուէ , եւ անգամ ոչ զիտեն թէ ո՞ր այն իցէ
հայերէնն հարագատ , եւ ո՞ր այն՝ խորթն եւ օտարոտին :

և կարի զարմանալի։ Թուի ինձ թէ ոչ ոք մինչեւ ցայժմ միտ եղեալ է այնմ։

Ս. Պ. — Սխալիս, բարեկամ. այո՛, տակաւին ոչ գիտեմ զոր ասելոց ես. սակայն զայն գիտեմ թէ՛ յետ աւուրց ինչ ընթեռնոց եմք յԱրեւելք լրագրի թէ՛ ոմն ի մերոց իմաստնոց, Հրանդ ոմն, Հրազդան ոմն, Հրազէն ոմն, Հրետան ոմն (ամենեքեան հօւր են,) ի բազում ամաց հետէ, թերեւս և նախ քան զծնունդն՝ գիտէր զայն քաջ քաջ. նա՛ թէ եւ ի մօտոյ հանելոց էր զայն ի հրապարակ։

Մ. Մ. — Թող զկատակսդ և միտ դիր այնմ զոր ասելոց եմ։ Մատենագիրք Մեսրոպեան պայծառագոյն ժամանակի հայ մատենագրութեան յայնչափ բարձրաբերձ բարձունս փառաւորութեան և կատարման հասուցին զտոհմային բարբառն մեր, մինչեւ ամենեւին նմանել նմա այժմու կատարելագոյն լեզուաց Եւրոպայ որ քանաքանակն կոչին։ Հին յունարէնն և լատինականն որ կատարելագոյն բարբառք հնոյն աշխարհի են, կարի յետնեալ գտանին առ մերովս ի պայմանաց անտի կանոնաւորն և ճիշդ յօրինուածութեան։ Որ հազար չորեքհարիւր ամօք կանխագոյն յօրինեալ կանոնեալ բարբառն էր՝ այսօր հանգոյն նմանագոյն գտանի գաղիական կամ անգղիական յղկեալ ողորկեալ և ճշգագոյն լեզուաց։ Նոցա միայն հնար է խելամուտ լինել այդմ, որոց թարգմանեալ իցէ երբեք յերից այսոցիկ լեզուաց միանգամայն, այսինքն ի յունական, ի լատինական և ի գաղիական լեզուաց։ Աւասիկ այդ է կէտն նոր և անլուր, որում մտադիր ոք չէր եղեալ մինչեւ ցայսօր։ Ակադեմիայն մեր չգիտէ զայդ։

Ս. Գ. — Յառաջագոյն ասացի թէ ի մատենագրութեան մերոց նախնեաց է տեսանել նախ ընտրութիւն բանից կամ անուանց։ Արդ, յետ ընտրութեան բանից որ ամփոփեալ իմն են ընդ սահմանօք կարգելովք, որպէս ի վեր անդ ասացի, զայ արուեստն դպրութեան որ արդարեւ յոյժ զարմանալի է և այնչափ վայելուչ և սիրելի և յանկուցիչ, մինչեւ՝ որոց միանգամ զայնր զճաշակ առեալ իցէ՝ անհնարին լինել նոցա առնուլ զայլոյ ո և պէտ գրածոյ զհամ։ Նւ յիրաւի իսկ. այլ

ո՛ր և պէտ ոճ կամ պայման գրածոյ՝ խոտորումն է յընտիր և յազնուագոյն ճաշակէ անտի և յանշարժական, հաստատուն կանոնաց Ոսկեղէն մատենագրութեան : Աստ ամենայն ինչ ճշգրտեալ կշռեալ է . չիք ինչ որ աւելորդ իցէ , և չիք ինչ որ դատարկ զտեղին իւր թողուցու : Աթանճելի է կարգն մասանց բանի յորոց ճառն կազմեալ յօրինեալ է :

Ա. Պ. — Մի՛ , բարեկամ , մի այնչափ սշխատ զանձն առներ . գիտեմք մեք զայդ ամենայն :

Ս. Գ. — Ձեն առ ձեզ բանք իմ . այլ առ այնոսիկ որ ոչ գիտեն :

Ա. Պ. — Ձայն յանապատի :

Մ. Մ. — Այո՛ , ձայն յանապատի : Ի բազում ամաց հետէ գրեմք , քարոզեմք , գոչեմք և աղաղակեմք . սակայն ամենայն ինչ անօգուտ է . չիք ոք որ առնու ի միտ , չէ ոք որ մանր ի քնին առեալ որոնեսցէ զսատճառս այլակերպութեանն ընդ մէջ ոճոյն իւրեանց և մերոյս և կամեսցի գալ անկեղծ մտօք յուղիղ պողոտայն : Են բազումք որ , անգիտակը իրացն , ձգեալք միայն ի հեղեղէ անտի որ մղէ վարէ զամենայն , կան և գրեն և բազում քարտէսս մրեն : Սակայն զի՞նչ պարտ իցէ ասել զայնցանէ որ տգէտք և ամենեւին խակք և անտեղեակք ոգւոյ և ճաշակի , նա՛ եւ դպրութեան իսկ Հայերէն լեզուի , նստին և զմեր մատեանս քննեն , խըծբծեն և դատապարտ առնեն : Մինչև ցերբ Սինէացիք եկեալ խծբծիցեն զԼիթրէ , զՀիւկոյ և զայլ անուանի մատենագիրս գաղիացւոց՝ վասն գաղիերէն իսկ լեզուի : — Չոր գիտէքդ , բարեկամք , չէ հայերէնն զոր մեք իմանամք : Հայերէնն մեր ունի ինչ մի նուրբ և անօսր , գեղ իմն ծածուկ , անգայտ , չղարչեալ և փափուկ , հուսկ՝ չէրեմ զի՞նչ մի որ ծածկեալ է ի ձէնջ . քանզի ոչ կարէք գտանել զնա , քանզի ոչ կամիք խնդրել զնա : Արդ , մեծաւ աղաղակաւ և սաստկաձայն փողովք (ոչ փողոսայ փողովք) և եթէ դրոշմել եւս ուրեք պիտոյ իցէ , երեքկանգնեայ գրովք գրեմք և յայտ առնեմք թէ զոր գիտէքդ և գրէք չէ հայերէնն զոր նախնիք մեր աւանդեցին մեզ : Քաջ գիտեմք , այո՛ , թէ լեզուի իմիք չէ հնար անշարժ լինել և անփոփոխ և յընթացս չորեքտասան

և աւելի եւս դարուց կալ մնալ նոյն և մի : Ըստ պահանջ-
ւոյ պիտոյից գիտութեան և արուեստից որ յառաջադէմն
դիմեն օր ըստ օրէ՝ պարտ է նմա կրել փոփոխմունս , մեծա-
նալ և ընդունել յաւելուածս անուանց և երբեմն իսկ վե-
րագրաց՝ առ ի զպէսպէս և նորագոյն տեսլեանց և իրաց
զհանգամանս յայտ առնելոյ : Զայդր զհետ գայ թէ պէտք
են անհրաժեշտ յօրինելոյ , ստեղծանելոյ անուանս զիրաց ի-
րաց որ չէին յառաջագոյն ի միջի և յետոյ ուրեմն եկին ի յայտ :
Սոյն պէտք բռնականք և զմեր կողմն ի գլխովին ի նեղ ար-
կեալ տագնապէին ի բազում ժամանակաց հետէ . սակայն
խայթ մտաց խղճականաց արգելոյր զմեզ ի ձեռնամուկս ի-
նելոյ ջերմաջերմ ի դոյն գործ յանդգնութեան , զի մի գու-
ցէ ալլաւաղիցեմք զլեզուն և գտանիցիմք մեղուցեալ ընդդէմ
ոգւոյ և կանոնաց նորա : Ե՛, բարեկամք . չէ գործ այնչափ
դիւրին գրել նուիրական լեզուաւ մերոց Նախնեաց :

Ս. Պ. — Կարի չառք գրեն ի դոյն լեզու :

Ս. Գ. — Բազումք են կոչեցեալք . . . :

(Մատոռացի յատալ)

Պ. Թ.

ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՄՈՎՍԻՍԻ

ՅԵՏ ԱՆՅԱՆԵԼՈՅ ԸՆԴ ԾՈՎՆ ԿԱՐՄԻՐ

Հըռչակ հարցուր զգօրութենէ եւ ըզիառաց Բարձրելոյն ,
Որ վասըն մեր վառեալ ի գէն զիւր ըզբազուկն ազատարար՝
Գրոշմեաց ըզբէն վրիժուց ի ճակատու բըռնաւորին .
Ընկուզին ալիք ծովու ըզհալածիչն խրայելի :

Մատեաւ Ամենակալն առ հոյակապ պատերազմիկս ,
Եւ առաջնորդ լինէր մեզ նըստեալ ի կառս իւր բոցեղէնս .
Առընթեր գնային նըմա մահ եւ սոսկումն անհնարին ,
Եւ բազուկ նորա զինեալ վառէր ի շանթ վրէժխընդիր :

Ի տես նորին զոռղանի հարեալ խոռվէր ծով ահաբեկ .
« Բացցիր , ալիք , » ասէ նա . տայ հըրաման , եւ ետ ընդ ետ
Մռընչեն ալիք , պատառին ջուրք եւ կան կախեալք ի ծովու .
Պատուարք երկու ի ծոցի անդ ամբառնան խոնաւակերտք :

Ընդ հովանեաւ Բարձրելոյն երանեալ տոհմն Խորայելի
Խաղայ յառաջ ի գնաց խաղաղ ընդ ճանապարհն ընդ այն նոր՝
Յընչաց քերեալ զհալածումն անսգորոյն փարաւոնի ,
Եւ բըռնաւորն անձամբ անձին ըզգերեզման իւր փորէ :

« Ընդ մէջ ալեաց , » ասէ նա , « Հերրայեցին հորդէ շաւիղ .
« Այլ ընդ նոյն ճանապարհ բացան կառաց իմոց ուղիք .
« Կալայց ըզնա , ձեռամբ իմով բուռն զորսոյն հարից անդրէն ,
« Եւ գերին փախըստական արկցի՝ շըղծայս միւսանգամ : »

Ձայս ասէ , եւ ի ծոց անդր ծովուն ամրոխելոյ
Սուրայ կառօք . անեղ գոչմամբ սլանայ ըզհետ Եգիպտացին .
Այլ վրէժ քինու քոյ , ո՛ր Տէր , պընդէր զկընի զօրաց նորա՝
Հանդերձեալ առ ընկըմել զնոսին ի մուծն յաւիտենից :

Քո շունչ բարկացայտ , որպէս մըրրիկ երագասլաց ,
Շընչէ անդէն յալիս ջուրց . որ մնային քում հրամանի .
Լեառնըն ջրեղէն , կամակատար ի զործ մահու , տատանեալ
Յուզեալ ծփանօք անկանի՝ վայր , եւ ոչ եւս էր փարաւոն :

Որպէս վէժ՝ ի խըստաշունչ շընչել հողմոց , հատեալ ի բաց
Յանմատոյց լերին միոյ ի բարձրայօն կատարէ ,
Թաւալագոր անկեալ ոստմամբ ի շառաչին իմն ահագին ,
Խորասոյգ ի խորս ծովու անհետ ի սպառ եղեւ յաջաց :

Աջ քո , Տէր , աժ ի յայտ ըզգօրութիւն իւր ահաւոր ,
Աջ քո հարուածս աժ ի վերայ ահագնագոյնս սաստիկ յոյժ .
Ժողովուրդն այն պատժապարտ վրէժ անհնարին ետ քեզ , Տէր ,
Եւ քո շունչ հըրաշունչ խանձեաց զնոսին ըսպառըսպուռ :

Ո՛վ , քանի՛ միծ ես , Աստուած , յերեսաց քոց սարսեալ երկիր
Դողայ լռին , դողան երկինք յահէ քումմէ գերկիւղ սուրբ .
Բնութիւն եւ ժամանակ զլինել իւրեանց քեզ պարտին ,
Եւ առանց քո շողան ոչ պայծառագեղ աստեղր երկնից :

Այլ չէր ինչ զրաւ առնել մերում երկայնածիւզ գերութեան ,
Կամ զոյզն ինչ էր առնուլ ըզվրէժ ի թըշնամեաց մերոց սիլաց ,
Արդ կամիս եւ լինել մեզ առաջնորդ յերկիրն յուռի
Չոր խոստացեալ էր զուռ սիրոյ քոյ զաւակացըն Յակոբայ :

Ո՞վ կարէ կալ առաջի ժողովրդեանն Խորայելի .
Տէր ռազմից առ ի լինել նըմին պաշտպան՝ ի գէն ի զարդ
Վառեալ աժէ ի հանդէս ըզգօրութիւն իւրոյ բազկի ,
Եւ հրեշտակ իւր սատակիչ զընայ նորին առաջոյ :

Մորնչէ Մովար զայրագին , եւ ծարաւիք արեան քում ,
Ամաղէկ եւ Քանան , մոլեալ անծին քում ի խընդիր՝
Թեքեն սրեն ըզսուսեր , եւ ձեռք նոցա մարդախոշոշք
Յառաջագոյն դարձնեն երկաթս առ ի նըկուն առնել զքեզ :

Տես , Տէր , զիա՛րդ խռովի յոյս խուժանին կորուսելոյ .
Ազգդ այդ մարտիկ խառնաղանձ , առաջնորդեալ ի զայրըցաց ,
Ի տեսիլ քո մահաբեր դարձցին անդէն ի փախուստ ,
Եւ անուն քո՛նդ հանուր արկցէ երկիւղ եւ արհաւիրս :

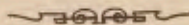
Հաստատեա , Տէր , ըզմեզ անդ ի վերայ սըրբոյ լերին .
Էջ , աղէ , եւ ուսո մեզ զաստուածեղէն օրէնքս քո ,
Զի եւ մեր ի սիրտ խոնարհ , պատկառ նըմին կացեալք ահիւ ,
Յայտ արասցուք ազգաց մարդկան՝ եթէ դու ես Աստուած մեր :

Նո՛յն ինքն ես դու . այդու անուամբ քո բարութիւն հայրական
Պաշտպանէ զորդիս որդւոց Աբրահամու եւ Յակոբայ .
Թո՛ղ ապա Իսրայէլ , երկըրպագու հաւատարիմ ,
Քեզ եւեթ ընծայեսցէ զխունկս օրհնութեանց եւ զուխտ իւր , Տէր :

Հըռչակ հարցուք զգօրութենէ եւ ըզփառաց Բարձրելոյն ,
Որ վասըն մեր վառեալ ի զէն գիւր ըզբազուկն ազատարար՝
Դրոշմեաց ըզքէն վրիժուց ի ճակատու բըռնաւորին .
Ընկլուզին ալիք ծովու ըզհալածիչն Իսրայելի :

ՍԱԼԿ

Յ. Գ.

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԸՆՏԻՐ ՀԱՏԱԾՈՅ

Ե Ղ Բ Ա Ր Ք Ե Ր Կ Ո Ւ

Երկիր հերկեալ էր երբեմն Նրուսաղէմ . եղբարք երկու
ստացեալ ունէին զմասն երկրին այնորիկ յորում կանգնեալ
կան այսօր տաճարին շինուածք . մին յեղբարց անտի էր ա-
մուսնացեալ , և էին նորա մանկունք բազումք , և մեւսն կեայր
առանձինն . զործէին ի միասին զանոն զոր ժառանգեալ էր
նոցա ի մօրէ իւրեանց : Եկին աւուրք հնձոց , և եղբարքն եր-
կորին կապեցին զորայս իւրեանց , և արարեալ նոքօք շեղջս
երկուս հաւասարս՝ թողին ի վերայ դաշտին և չոքան : Ի մէջ

գիշերի որ ամուրին էր յեղբարց անտի՝ եղ ի մտի իւրում
խորհուրդ ինչ բարի . ասէ նա իւրովի . Այր կանամբի է եղ-
բայր իմ և ունի մանկունս ի սնուցանել . չեն իրաւունք ու-
նել մեզ բաժին հաւասար միմեանց : Երթայց առից ի չեղջէ
իմէ որայս ինչ և յաւելից ի չեղջ նորա գաղտ . մի՛ լիցի ի-
րազեկ եղբայր իմ և մերժիցէ զնոսա : Եւ արար որպէս ե-
դեալն էր ի մտի : Ի նմին գիշերի յարուցեալ միւսոյ եղբօրն
ասէ ցլին իւր . Երիտասարդ է եղբայր իմ, կեայ առանձինն
և ամուրի , չիք ոք որ օգնեսցէ նմա յաշխատութեան նորա
և մխիթարեսցէ զնա ի վաստակս . չէ յիրաւի առնուլ մեզ ի
հասարակաց անդէ մերմէ բաժին հաւասար նորայումն . յա-
րուցեալ տարցուք ի չեղջ նորա որայս ինչ յաւելուլ ի ծածուկ .
մի՛ լիցի վաղիւ զգալ եղբօր իմում և ի բաց մերժել զնոսա :
Եւ արարին որպէս զիարդ և խորհեցանն : Ի վաղիւ անդր եղ-
բարքն երկոքին չոքան ի դաշտն , և զարմացան յոյժ ի տե-
սանել զչեղջն երկուս որ կային ցանկ ի հասարակ չափու .
ոչ մին և ոչ մեւսն կարէր հաւաստեալ կալ ի վերայ սքան-
չելեացն : Օրինակ զայս արարին զբազում գիշերս . այլ զի իւ-
րաքանչիւրն ի նոցանէ բերէր ի չեղջ եղբօր իւրոյ որայս զնոյն
թիւ , չեղջքն երկոքին մնային միշտ հաւասարք , մինչեւ ի
միում գիշերի սպասեալ յանցս ընկերին առ ի գաղտնեացն
խեղամուտ լինելոյ՝ դիպէին միմեանց , յորժամ բարձեալ բե-
րէին զորայսն զոր պատրաստէին իրերաց փոխանակաւ :

Արդ , տեղին այն յորում խորհուրդս այս բարեք յոյժ
հանապազորդէր ի միտս արանց երկուց՝ լինելոց էր վայր
հաճոյ Աստուծոյ . և մարդիկ օրհնեցին զտեղին և ընտրեցին
չինել անդ տուն Աստուծոյ :

ԼԱՄԱՐԹԻՆ

Յ. Գ.

Ե Ր Ո Ի Ս Ա Ղ Է Մ

Ի միջի անդ չղթայի միոյ լերանց է հովիտ մի անջրդի
շուրջ պատեալ ի դեղնագոյն և ի կոպճուտ գագաթանց , որ
յարեւելից եւեթ կուսէ բանան կիսով չափ առ ի տես ածել
զանդունդս Մեռեալ ծովուն և զբացական լերինս Արաբա-

ցւոց աշխարհին : Ի միջոցի վիմուտ վայրացն այնոցիկ , ի վերայ դերբուկ և զառ ի թափ երկրի , ի քաղաքորմի անդ աւերելոյ երբեմն ի հարուածոց մանդղիոնի և ամրացելոյ աշտարակօք անկելովք , յակն անկանին մեծատարր բեկորք աւերածոց , նոճիք ցան և ցիրք , մացառք հալուէի և հնդիկ թգեւնոյ , խռղք ինչ արաբականք , հանդոյն սպիտակ շիրմաց , ծածկեն զկոյտս աւերակացն . այս է տխուրն Նրուսաղէմ :

Ի տեսիլ երկրիս այսորիկ լքելոյ՝ զառաջ ինն տաղտուկ մեծ ունի զսիրտ մարդոյ . այլ անցեալ մեր ի մենութենէ ի մենութիւն՝ միջոց անեզր տարածեալ պարզի առաջի աչաց մերոց , և փարատի ձանձրոյթն առ տակաւ տակաւ . երկիւղ իմն զազտնի ընդ որով անկանի այր ուղեւոր՝ չեւ բեկեալ զհոգի նորա՝ տայ նմա խրախոյս և բարձր առնէ զհանճար : Տեսիլք նորանչանք առաջի առնեն յամենայն կողմանց երկիր մի լի սքանչելեօք . անդ է տեսանել զարեգակնն կիզիչ , զարծուին կատաղի , զխոնարհ զոսայն , զմայրին երկնաբերձ , զանպտուղ թղենին , զբովանդակ բանաստեղծութիւն , և զամենայն պատկերս Ս. Գրոց . ամենայն անուն ունի յինքեան խորհուրդ ինչ , մէն մի փապար ի յայտ ածէ զհանդերձեալս , կատարք իւրաքանչիւր հնչեն ի բարբառ ուրուք ի մարգարէից : Աստուած ինքն խօսեցաւ ի տեղիս անդ . ուղիսք ցումաքեալք , ապառաժք հերձեալք , շիրիմք կիսաբացք վայեն վասն սքանչելեացն : Անապատն այն թուր դեռ համր առ ահի , որպէս այն թէ չիլիս խռովել զլուութիւնն , յորմէ հետէ լուաւ զձայն Յաւիտենականին :

ՇԱԹՈՊՐԻԱՆ

Յ. Գ.

Հատածդ փորրիկ որ զկնի՝ ի գրոց Տելեմաքայ է . այլ աղաչեմք , մի՛ ինչ տարցին ընդ միտ եւ մի եպեր զմեւ շփիցեն՝ թէ իշխեալ է եւ մեր զմիանգամ թարգմանեալն հանել միւսանգամ ի հայ առանձինն ինչ դիտաւորութեամբ : Դիտաւորութիւն մեր այն եւեթ է՝ ջան յանձին առնուլ ըստ մերում կարի վասն բարւոք ի կիր արկանելոյ լեզուին յոր պէտս եւ իցէ . այլ թէ հատած մի եւս ի գրոց Տելեմաքայ ընտրեցաք , այն մեզ է գիտելի , զի ոչ կարէ որ նստել զատաւոր ճաշակի այլոց , նա՛ եւ ոչ մարթի ասել՝

թէ չիք եւ ոչ լիցի այնպէս հայերէն հարազատ կամ յօրինուած ազնուագոյն քան զոր ածեն ի հանդէս թարգմանեալք առ ափամբք Անդրին անդընդոց :

ԹԻՆ ԿԵԱՆՔ ՄԱՐԴՈՅ ԸՆԹԱՆԱՆ ԱՐԱԴ

Անցանեն մարդիկ իբրեւ զծաղիկս որ չիթթին յառաւօտու , և թարչամեալ ընդ երեկս՝ կոխան ոտից արկանին : Ազգք մարդկան սահին որպէս զալիս արագընթաց գետոյ . ոչինչ կարէ տալ զկայ առնուլ ժամանակին , որ ձգեալ տանի զհետ իւր և որ ինչ կարի անշարժական թուի : Դու իսկ , որդեակ , որդեակ իմ սիրելի , դու իսկ որ վայելեալ այժմիկ ի տիս մանկութեան կայտառ և լի հաճոյիւք , կալ ի մտի զի հասակդ այդ առոյգ նման է ծաղկի որ ընդ երեւելն անդէն թառամիցի . տեսցես զանձն քո այլակերպեալ յանգղայս . շնորհք զուարթագինք , հաճոյք քաղցրագոյնք քեզ ընկերակիցք , և զօրութիւն և առողջութիւն և ուրախութիւն , փառատեսցին իբրեւ զերազ գեղեցիկ . ոչ ինչ յայնցանէ մնասցէ քեզ բայց յիշատակ տրամագին . ծերութիւն տառապեալ և թշնամի հաճոյից խորշոմս արկցէ յերեսս քո , կորացուսցէ զթիկունս քո , տկարացուսցէ զանդամս , ցամաքեցուսցէ զաղբեւր խնդութեան ի սրտի քում , տացէ քեզ տաղտկալ ի մօտաւորէն , երկնչել ի հանդերձելոյն , և անգգայ յամենայն արասցէ զքեզ բաց ի վշտաց :

Ժամանակս այս թուի քեզ հեռի . եղով , խաբիս դու , որդեակ իմ . վաղվադէ նա , աւասիկ հասանէ . որ ճեսլէն այնպէս արագ՝ չէ հեռի ի քէն , և ժամանակս այժմու որ խուսափի՝ արդէն իսկ է կարի հեռագոյն , զի ի խօսել մերում դառնայ յոչինչ , և չէ մարթ թէ մերձեսցի միւսանգամ : Մի՛ երբեք , որդեակ իմ , վստահ ի մօտաւորն լինիր . այլ սլահեա զանձն քո ի խիստ և ի դժուարին ճանապարհս առաքինութեան՝ դէտակն կալեալ հանդերձելոյն : Պատրաստեա քեզ անրիժ բարուք և սիրով արդարութեան՝ տեղի մի յերանաւէտ օթեվանս խաղաղութեան :

ԱՌԱՆՁԻՆՆ ԲԱՆՔ

Հ Ա Յ Ե Ր Ի Ն Լ Ե Ջ Ո Ի Ի

Դ

ԴԻՄ ՅԱՆԴԻՄԱՆ. տես զԴԵՄ ԸՆԴ ԸՆԴԴԵՄ: *Տեսի զԱստուած դէմ յանդիման: — *Ամաչեն դէմ յանդիման գալ մարդկան: — *Եղեն դէմ յանդիման պատերազմել ընդ նմա:

Կամ՝ առջեւ. ԴԵՄ: *Դարձցին բանակեսցին դէմ յանդիման հանդուռանին: — Ուրախ լինէր ժողովուրդն դէմ յանդիման սրբոցն զամիսս երիս: — *Կործանեաց դէմ յանդիման իւր զսեղանս Բահաղիմայցն:

ԴԵՊ ԼԻՆԵԼ, ՅԱԼ. հանդիման. պարտաւ: *Դէպ եղեւ քահանայի միջ իջանել ընդ նոյն ճանապարհ: — *Դէպ եղեւ եղբարս եւթն . . . ածել յատեան թագաւորին: — *Դէպ լինէր ընդ ամենայն քաղաքն զաւուրս քառասուն երեւել ընդ երկինս և ընդ երկիր: — *Որ ինչ դէպն տացէ՝ կարգեսցեն հասարակ հաւանութեամբ, և հաստատուն կացցեն: — *Եթէ դէպ տուաւ:

Ի ԴԵՊ Ե. Երբար է. Լէյլայ: *Ի դէպ էր Ադամայ ասել թէ . . . գոյր այլ Աստուած յորժամ զհողն խնդրեցեր: — *Ի դէպ էր ինձ անսալ ձեզ: — *Զի՞նչ ի դէպ իցէ այս առաջնոց բանիցն:

Կամ՝ Կարեւոր է. Բերեա: *Ի դէպ է՝ թէ անդ դանակը էին վասն գառին: — *Ի դէպ է թէ բազում անգամ և տկարանային:

Ի ԴԵՊ ԳԱԼ, ԵԼԱՆԵԼ. Երբար Գալ: *Եկեալ ի դէպ նոցա ճշմարիտ առակն զգօնութեան՝ եթէ Շուն գառնայ անդրէն ի փխած իւր: — *Ասացեալ բանս ի փրկչէն՝ առ երկոսին ի դէպ գայ: — *Ի դէպ ելանէ նոցա աստուածական բարբառն: — *Կառք Աստուծոյ բիւրապատիկը և հազար ուղղիչք ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի դէպ ելանեն:

ԴԵՊ ԵԻ ԴԵՊ. Երբ Երբար. Կեղն է Կեղն: *Առ իւրաքանչիւր բանիցն դէպ և դէպ զվճիռ դատաստանին մատուցանել:

ԴԵՊ ՈՒ ԴԵՊ . աւելաւ աչք . շիրտի : *Դէպուդէպ նկատեալ . . . տեսցեն :

ԴԵՊՈՒՂԻՂ . աղլիկ . շիրտի : *Եւեալ ի Տրովադայ՝ դէպուդիղ գնացաք ի Սամոթրակէ :

ԴԵՏ ԼԻՆԵԼ . ԱՌՆԵԼ . ԴԵԴԵԼ . աշ ԴԵԼ : *Յամենայն կողմանց դէտ յանձինն ինքնին լինիցին : — *Ամպքն յոչինչն ուստի եկեալ էին՝ դէտ արարեալ դառնային :

ԴԵՏԱԿՆ ՈՒՆԵԼ . աշարհաւոր շայլ . հեռուէն ԴԵԴԵԼ . «պառ» : *Ամենայն ժողովուրդն դէտակն կալեալ . . . հայէին ընդ Մովսէս : — *Մայրն Սիսարայ հայեցեալ դէտակն ունէր ի վանդակապատ պատուհանէն : — *Դէտակն կալլիր ի վերայ այնոցիկ որ առնեն զհերձուածս : — *Այլ և զայն դէտակն կալլիր՝ զի նուազեալ անկան : — *Դէտակն ունէին (չե «պառ» թշուառութեան տեսեանն , որ ընդ այգն ընդ առաւօտն ի վերայ հրէից սպառնացեալ պահէր : — *Դէտակն ունել ճանապարհացն (ճաճառ «պառ» :)

ԴԵՏԱԿՆ Ի ՎԵՐ ԱՄԲԱՌՆԱԼ , Ի ՎԵՐԱՑ ԴՆԵԼ . աշ ԴԵԴԵԼ շայլ . ԴԵԴԵԼ . աշ ԴԵԼ : *Յայնմ վայրի դէտակն ի վեր ամբառնայր Եղիազար : — *Քնեա , և դէտակն ի վերայ դիցես :

ԴԻՊԱՆ ԵԼԱՆԵԼ , ՊԱՏԱՀԵԼ . ԴԵԴԵԼ ԿԵՆԵԼ . աշարհ : *Պատեհ է դիպան ելանել զօրացն Յունաց : — *Յառաջ խաղալ , առ դիպան պատահել զօրացն Պարսից :

ԴԻԻՐ ԱՌՆԵԼ . հանգստութեան՝ ԴԵԴԵԼ ԿԵՆԵԼ . աշարհ : *Դիւր արարի նոցա ի կապանացն :

ԴԻԻՐ ԼԻՆԵԼ . հանգստութեան՝ ԴԵԴԵԼ ԿԵՆԵԼ . աշարհ : *Եղիցի ի հասանել ի վերայ քո այսոյն չարի որ յԱստուծոյ , երգեսցէ քնարաւն և դիւր լիցի քեզ , և հանգուսցէ զքեզ :

ԴՆԵԼ ԱՐԱՑ . աշարհաւոր . ԴԵԴԵԼ : *Եդ ի նմա արատ խեղութեան :

ԴՆԵԼ ՋՍԻՐՏ . հագնել . ԴԵԴԵԼ ԿԵՆԵԼ . աշարհ : *Եթէ փախչիցիմք , ոչ դիցեն ի վերայ մեր զսիրտս . և եթէ կիսոյ կէս ի մէջ մեռանիցիմք , ոչ դիցեն ի վերայ մեր զսիրտ :

ԴՆԵԼ Ի ՍՐՏԻ . ԴԵԴԵԼ . աշարհ : *Ոչ ընդ հուպ արարի հատուցանել , զի ոչ գոյ մարդ որ դնէ ի սրտի :

ԴՆԵԼ ԶԱՆՁՆ . ԲԵՐԻՆԸ ԺՈՒԼ . ՊԵՆՆԵԼ : *Ասեն ցնա (ցՄի-
քա) որդիքն Դանայ . Մի լուիցի ձայն քո զինի մեր , դուցէ
պատահիցեն քեզ արք . . . և դնիցեն զանձն քո և զանձն
տան քոյ :

ԴՆԵԼ ԶԱՆՁՆ Ի ՎԵՐԱՅ . ԿԵՆԻՐ ԺԻՐԱՔԻ ՔԵԼ ԴՆԵԼ (ՊԵՐԻՆԸ
ՀԱՏԱՐ :) *Չանձն իմ խկ եղից ի վերայ քո :

ԴՆԵԼ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՅԱՆՁԻՆ . ՀԱՍԱՐ ԴՆԵԼ ՏԻՐԻՆ ՔԵԼ : *Նա
(Եղիազարոս) գեղեցիկ խորհուրդս . . . յանձին եղեալ . . .
արագ արագ առնէր զսկստաւսանին :

ԴՆԵԼ ԳԻՐՍ . ՏԻՐԻՆԱՔԻՆԵԼ : *Գիրս զնէր յաճախեցինս :
Ի ԴՈՂԻ ԿԱԼ . ԶԴՈՂԱՆԻ՝ ԶԴՈՂԱՄԱՆ ՀԱՐԿԱՆԻՄ . ԴՊԵՆԸ
(ՎԵՐԻՆ :) *Հանապաղ ի դողի և յերերի կայցէ : — Իբրեւ ե-
տես Մատաթի . . . երկամունք իւր զգողանի հարան : —
*Յանկարծակի հարաւ զդողման :

ԴՈՒԼ ՏԱԼ . ԴԱՐԱՐ՝ ՀԱՆԴԻՍ ԿԱԼ : *Հայր քո . . . ոչ տայ
դուլ զօրուն : — *Մի լւեր . . . մի տար դուլ ական քում յար-
տասուաց :

ԴՈՒԼ ԵՒ ՊԱՏՈՒԵՐ ՏԱԼ . ԵՐԴՐ՝ ԺՊԻՆ ԿԱԼ : *Դուլ և պատ-
ուէր տամ ամենայն ումք : — *Դուլ և պատուէր տայր նո-
ցա երթալ միւսանգամ ի Բաբիլոն :

Ի ԴՈՒՐՍ ՏԱԼ . ԵՐ ԿԱՐ՝ ԴԱՐՅԻՆԵԼ : ԱՐԴ ԽՈՒԼ Ի ԴՈՒՐՍ ԶԵՐ-
ԶԱՔՍ և զգաւառս և զկողմանս : — *Ոչ ոք էր որ ասէր՝ Թէ
տուր ի դուրս (զաւարն) :

ԴՈՒՀ ՏԱԼ . ԲԱՆԻՆԵԼԱՐ՝ ԶԵՐ ԶԱՆԸ՝ ԿԵԼ ՔԵԼ ԴՆԵԼ : *Դուհ
ետուք խուռնրնիմաց դիմեալ : — *Ամենեքին դուհ ետուն
յանապատն :

ԴՍՐՈՎ ԱՌՆԵԼ . ԶԱՐ ԶԱՐԻՆԵԼ . ԴԱՄԱՐԵԼ : *Ոչ զծերս դարով
առնելոյ վտան ասեմ զայս , այլ զկտիս :

ԴՍՐՈՎ ԼԻՆԵԼ . ԴԱՄԱՐԱՐԻՆ . ԴՊԵՆԸ : *Բամբասեցաւ և
դարով եղեւ : 3. Գ.

— (ԿՍՏԱՐԱՅ « Դ » ՆՇԱՆԱԳՐԻ)

ԽՆԱՄԱԿԱԼՔ ՀԱՆԴԻՍԻՍ

Յ. ԳՈՒՐԳԻՆ Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ք

Ա. Գին միամեայ բաժանորդութեան Հանդիսիս՝ 25 դահեկան ոսկւոյ , հատուցանելի կանխաւ .

Բ. Մախք թղթատարի ի գաւառս և յերկիր օտար՝ դահեկան արծաթոյ 6 ի տարւոյ .

Գ. Զգին բաժանորդութեան , ղթուղթ և զամենայն գիր առաքել պարտ է , յանուն խնամակալաց Հանդիսիս , առ Տ. Յովսէփ Գավաֆեան , գրավաճառ ի Կ. Պոլիս , ի Զաքմաքճըլար .

Դ. Զմէն մի օրինակ Հանդիսիս մարթ է ստանալ 3 դահեկանաց առ ամենայն գրավաճառս Կ. Պոլսոյ :

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

Էջ	Տող	Վրիպակ	Ուղիղ
144	34	Մամիկոնեան	Մամիկոնեանց :

Վ. Ա. Ճ. Ա. Ռ. Ի

6 Դ. Ա. Հ. Ե. Կ. Ա. Ն. Ա. Ց

معارف نظارت جلیله سنک ۹۱۰ نومرو لی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر
